

УДК 930.1(477):355

Ю. С. Степанчук

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського

ВОЄННЕ МИСТЕЦТВО БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА ВІЙСЬКОВА КАМПАНІЯ 1648 РОКУ В ПРАЦЯХ СУЧАСНИХ ІСТОРИКІВ

У статті проаналізовано історіографічний аспект військових подій 1648 р., подано історіографічний образ Богдана Хмельницького як воєнного стратега крізь призму сучасних історичних досліджень.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, козацьке військо, битва на Жовтих Водах, Корсунська битва, Пилявецька битва, облога Львова.

Постановка проблеми. У тих умовах, у яких перебуває сьогодні Україна, військове мистецтво козаків і військовий талант Б. Хмельницького можуть слугувати прикладом для наслідування та мати практичну цінність для патріотичного виховання і розвитку сучасної військової науки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українська історіографія з військової кампанії 1648 р. представлена чисельним доробком сучасних вітчизняних науковців [наприклад, 1-13]. Водночас він потребує історіографічного осмислення. Одним із перспективних є аналіз історіографічного образу Б. Хмельницького як воєначальника.

Метою пропонованої статті є аналіз формування історіографічного образу Б. Хмельницького як воєнного стратега у контексті сучасних історичних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Початок Національно-визвольної боротьби українців проти польсько-шляхетського панування ознаменувала битва на Жовтих Водах. Про важливість цієї події в історії України та Польщі свідчать численні наукові праці. Детальний опис битви під Жовтими водами подано істориком І. Стороженком [14; 15]. Як зазначено у рецензії на монографію, автору вдалося досягти приголомшливих результатів у цьому дослідженні. Зокрема, науковець розкритикував поширене в українській історичній літературі твердження про місце повстання реєстрових козаків (які перейшли на бік Хмельницького) через зроблену Величком та Самовидцем помилку [14, 130]. На думку історика, реєстрові козаки повстали 4 травня 1648 р. біля Кам'яного Затону, який розташовувався на лівому березі Дніпра. Цю дату зафіксовано і в монографії В. Смолія та В. Степанкова [1, 84]. Однак дискусійним залишається питання про те, яким шляхом повстали реєстрові козаки вирушили до табору Б. Хмельницького. Так само, як і В. Стороженко, В. Смолій та В. Степанков вважають, що не маючи звістки про перебіг боїв на Жовтих Водах, вони на човнах піднялися по Дніпру до Кам'яного Затону. Тут, імовірно, 10 травня зустрілися з депутацією гетьмана. Вже 12 травня козаки прибули до табору Б. Хмельницького [1, 85]. Постає питання, чому так довго (16 днів) багатотисячне українсько-татарське військо не могло подолати укріпленого польського табору? У рецензії О. Ярошинського на монографію І. Стороженка зазначено, що основною причиною

було вкрай недостатнє забезпечення повстанської армії артилерією [15, 4].

Дослідник М. Мірошниченко зауважує, що важливим надбанням воєнного мистецтва гетьмана у битві на Жовтих Водах стало застосування передового загону, сформованого з татарської кінноти для зупинки ворога і прикриття основних сил козацької армії [12, 34]. Не менш важливим є питання, де саме було остаточно розгромлено польське військо? І. Стороженко переконує, що остаточний розгром залишків польської армії, яка відступала, відбувся у верхів'ї р. Водяної в районі балки, що має сьогодні назву «Злодійка» [16]. Об'єктивність цієї версії він підтверджує віднайденими під час археологічної експедиції 2010 р. матеріальними знахідками: кулі, фрагменти холодної та вогнепальної зброї, залишки порохівниці, деталі возів, кінської зброї тощо.

На думку В. Степанкова, завдяки гарно налагодженій розвідці Б. Хмельницький ще під час битви на Жовтих Водах одержав тривожну звістку про наміри І. Вишневецького з'єднати своє військо з М. Потоцьким [7, 112]. Саме тому, не гаючи часу, Б. Хмельницький вирішив завдати удару по війську М. Потоцького, щоб не дозволити йому відійти в центральні райони України й запобігти його об'єднанню з військами І. Вишневецького [1, 85].

Яскравим продовженням битви на Жовтих Водах стала перемога військ Б. Хмельницького у Корсунській битві, яка відбулася 25-26 травня 1648 року. Як слушно зауважують В. Смолій та В. Степанков, знаючи про неспроможність польських жовнірів вести оборонні бої без захисту табору, Б. Хмельницький змусив коронного гетьмана знятися з місця й завдати вирішального удару по противнику на марші [1, 87]. Крім того, І. Панченко вважає, що особистою заслугою Б. Хмельницького є те, що Корсунська битва стала типовою піхотною битвою. Керуючи 15-тисячним військом він примусив 20-тисячну польську армію покинути зайняті нею позиції, а потім прийняти бій на невідповідній для польської кавалерії пересіченій місцевості (втягнув кінноту в тактичний мішок і знищив її піхотою).

Досліджуючи розташування військ Б. Хмельницьким, В. Смолій та В. Степанков зауважують, що не може не вражати завбачливість гетьмана та його сподвижників продумувати план операцій до найменших дрібниць [1, 88]. Для підтвердження цих слів історики зазначають, що за наказом Б. Хмельницького було перекопано на восьмому кілометрі від Корсуня тракт на Богуслав. Для того, щоб не допустити обхідного маневру до Богуслава через Стеблев, перекопано також дорогу від Корсуня до Стеблева в урочищі Горохова діброва (біля с. Горохівці).

Оцінюючи внесок Б. Хмельницького у перемоги над польською армією, І. Печенюк констатує, що гетьман отримав її за рахунок поєднання досвідченої козацької піхоти з висококваліфікованою татарською кіннотою. На думку історика, Корсунська битва стала класичним прикладом наступальної стратегії, керуючись якою Б. Хмельницький шукав ворога і завдавав удару там, де вважав для себе корисним, першим починаючи битву, нав'язуючи свою волю противнику, застосовуючи резерв для остаточного розгрому ворога [4, 17]. Про трагічне становище польських військ інформувала англійська газета «Merkure Aglos», яка, описавши згадані події,

констатувала: «Польща в пилу та в крові впала під ноги козаків» [1, 90].

Після недовгого перепочинку українське та польське військо знову зустрілося в битві під Пилявцями (21-24 вересня 1648 року), де поляки вкотре отримали нищівну поразку. Такі риси козаків, як сміливість, раптовість нападу, уміння використовувати місцевість, завжди приносили їм успіх. Говорячи про цю битву, важко не погодитися з В. Сергійчуком, який, спираючись на записи польського шляхтича Самійла Твардовського, пише, що особливо блискуче козаки скористалися цими рисами в битві під Пилявцями, де вони своїм обманним відступом змусили ворога зайняти невідгдані рубежі біля стиснутої пагорбами переправи [11, 83]. Водночас історик В. Степанков вважає, що Пилявецька битва є взірцем уміння полководця довести ворога до виснаження і деморалізації [7, 43].

Українським історикам В. Смолію та В. Степанкову вдалося спростувати поширену, передусім у польській історіографії, думку про те, що головною причиною панічного відступу поляків були не вмілі дії козаків і татар, а морально-психологічна нестійкість командування та жовнірів [1, 110]. Як слушно зауважує канадський історик О. Субтельний, перемога під Пилявцями відкрила Б. Хмельницькому шлях на Захід [17, 168]. Дослідник підтверджує об'єктивність цього міркування тим, що після перемоги селяни Волині та Галичини приєднувалися до армії Хмельницького впродовж усього Західного походу.

Влучний висновок щодо трьох перших битв Національно-визвольної війни робить І. Стороженко, стверджуючи, що битва на Жовтих Водах розпочалася як зустрічна битва, битва під Корсунем – як битва з ворогом, який від неї ухилився, а битва під Пилявцями – як взірць повної деморалізації ворога [3, 73].

Закінченням військової кампанії 1648 р. можна вважати осінній похід козацького війська до Західної України, який до цього часу викликає неоднозначні думки та судження. Зокрема, чому Б. Хмельницький вирішив піти на Галичину? Серед науковців побутує думка, що вирішальний вплив на цей похід мали татари. Інші дослідники, наприклад М. Грушевський, вважають, що гетьман повів свої війська під тиском стихійного народного руху. Натомість Н. Божко, Д. Цубов, В. Яремчук пов'язують похід Б. Хмельницького з тактичними міркуваннями [5, 44].

Головною подією цього походу стала облога Львова (8-26 жовтня 1648 р.). Попри численні згадки в польській історіографії про бешкетування та погроми козаків навколо міста, вищезгадані історики говорять про те, що Б. Хмельницький не мав ворожих намірів щодо Львова та його жителів і підтверджують це тим, що гетьман не дозволяв знищувати передмість, стримував козаків від необдуманих виступів тощо. Зокрема, В. Смолій та В. Степанков, поділяючи думку І. Франка, наголошують на тому, що захоплення церкви св. Юра та різня львів'ян у церкві є не що інше, як тенденційна вигадка [1, 112]. До того ж, історики зауважили, що характер військових дій засвідчив бажання гетьмана не так оволодіти Львовом, як змусити магістрат пристати на його умови [1, 113].

Чому ж Б. Хмельницький відступив і не продовжив боротьбу за визволення західноукраїнських земель? Н. Божко, Д. Цубов, В. Яремчук зазначають, що тактика гетьмана пов'язана з його соціальною політикою, в якій він не вповільнив глибоких соціальних

суперечностей у середовищі українського суспільства [5, 47]. Крім того, історики доводять, що Б. Хмельницький не мав реальної сили для утворення незалежної держави. В. Гром, В. Цибульський пояснюють відступ Б. Хмельницького із західноукраїнських земель тим, що гетьман на першому етапі війни не був принциповим ворогом польської держави та не бажав її руйнування [13, 123]. Серед інших причин відвороту історики називають труднощі зимової кампанії та перенесення її на територію етнографічної Польщі.

Загалом погоджуючись із переліком окреслених причин, О. Субтельний усе ж вважав, що Б. Хмельницький намагався якоюсь мірою пристосувати політичну систему Речі Посполитої до потреб козаків [17, 168]. Слушними також є думки В. Смолія та В. Степанкова, які вважають відступ гетьмана від Замостя найбільшою в його кар'єрі помилкою, що мала трагічні наслідки для України і яку так і не вдалося виправити [11, 117].

Висновки. Незважаючи на прорахунок Б. Хмельницького під Замостям, перемоги козацьких військ на Жовтих Водах, під Корсунем та Пилявцями дали могутній поштовх до поширення повстанського руху та шанс на здобуття Україною власної державності. Очевидно, що без геніальних здібностей Богдана Хмельницького, поєднаних із традиційною козацькою військовою майстерністю та силою духу, навряд чи сьогодні можна було б говорити про ці перемоги. Отже, у сучасній українській історіографії чіткою є тенденція до об'єктивного формування образу Б. Хмельницького як воєначальника.

Список використаної літератури та джерел:

1. Смолій В.А. Українська національна революція (1648-1676 рр.). / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – Київ: Альтернативи, 1999. – 352 с.
2. Стороженко І.С. Проблема дослідження військового мистецтва української козацької держави / І.С. Стороженко // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали респ. іст. читань. – Вип. 1 / АН України. Ін-т історії України. – К., 1991. – 158 с.
3. Стороженко І.С. Битва на Жовтих Водах 29 квітня - 16 травня 1648 року у світлі нових досліджень / І.С. Стороженко – Дніпропетровськ, 2013. – 182 с.
4. Печенюк І. Битва козацького війська з поляками під Корсунем (25-26 травня 1648 р.): історіографічна проблема / І. Печенюк // Воєнна історія. – 2008. – № 3. – С. 15 – 20.
5. Божко Н.М. До питання про історію походу Б. Хмельницького та облога Львова (1648) / Н.М. Божко, Д.В. Цубов, В.Д. Яремчук // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали республіканських історичних читань). – К., 1991. – С. 183 – 191.
6. Пришляк В.В. Міжнародна наукова конференція «Берестецька битва 1651 р. в історії України та Польщі: дискусійне питання» / В.В. Пришляк // Український історичний журнал. – 2012 січень-лютий. – № 1. – С. 222 – 226.
7. Степанков В.С. Розвідка і контррозвідка Богдана Великого (1648-1657) / В.С. Степанков. – Кам'янець-Подільський. 2008. – 265 с.
8. Апанович О.М. Воєнне мистецтво Б.Хмельницького та його сподвижників / О.М. Апанович // Український історичний журнал. – липень-серпень 1995 р. – № 4. – С. 33 – 45.
9. Яковлева Т.Г. (Санкт-Петербург) Богдан Хмельницький та рядове козацтво / Т.Г. Яковлева // Український історичний журнал. – липень-серпень 1995. – № 4. – С. 56 – 67.
10. Сергійчук В. Армія Богдана Хмельницького /

- В. Сергійчук – Київ: Аграрна наука, 1996. – 254 с.
11. Сергійчук В. Збройні сили Хмельниччини / В. Сергійчук // Київська старовина. – 1995. – № 4. – С. 82 – 94.
12. Мірошніченко М.П. Воєнна стратегія Богдана Хмельницького / М.П. Мірошніченко // Воєнна історія. – 2002. – № 2. – С. 32 – 41.
13. Гром В.М. Богдан Хмельницький і Визвольна війна 1648-1654 рр. у «Нарисах історії України» Д.Дорошенка / В.М. Гром, В.І. Цибульський // Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали республіканських історичних читань). – К., 1991. – С. 172 – 183.
14. Стороженко І.С. Битва на Жовтих Водах / І.С. Стороженко // Український історичний журнал. – 1995. – № 4. – С. 129 – 138.
15. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII ст.: Книга перша: Воєнні дії 1648-1652 рр. / І.С. Стороженко. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1996. – 320 с.
16. Ярошинський О.Б. «Битва на Жовтих водах 1648 року у світлі нових досліджень І.Стороженка» / О.Б. Ярошинський. - [Електронний ресурс] режим доступу: <http://museum-ukraine.org.ua/?p=1838>
17. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний – К: Либідь, 1994. – 736 с.

References

1. Smolij, V.A., Stepankov, V. S. (1999). *The Ukrainian national revolution (1648-1676)*. Kyiv: Alternatives (in Ukr.)
2. Storozhenko, I. S. (1991). *The problem of research of the military art of the Ukrainian Cossack State*. Kyiv: The Institute of history of Ukraine. (in Ukr.)
3. Storozhenko, I. S. (2013). *The Battle on the Yellow Waters on April 29-May 16, 1648, in the light of new research*. Dnipropetrovs'k (in Ukr.)
4. Pecheniuk, I. (2008). *The battle of the Cossack troops with the poles under Korsun (May 25-26 1648): historiography problem*. *Voyenna istoria (Military history)*, 3, 15-20 (in Ukr.)
5. Bozhko, N. M., Tsubov, D. V., Yaremchuk, V. D. (1991). *To the question about the history of the campaign of B. Khmelnytsky and the siege of Lviv (1648). The Ukrainian Cossack State: The origins and historical development*. Kyiv. (in Ukr.)
6. Pryshlyak, V. V. (2012). *International Scientific Conference «The battle of Berestetsk in 1651, in the history of Ukraine and Poland: the question of discussion»*. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal (The Ukrainian historical journal)*, 1, 222-226 (in Ukr.)
7. Stepankov, V. S. (2008). *The Intelligence and Counterintelligence of Bogdan the Great (1648-1657)*. *Kamyanets'-Podilskiy (in Ukr.)*
8. Apanovych, O. M. (1995). *Wartime art of B. Khmelnytsky and his companions*. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal (The Ukrainian historical journal)*, 4, 33-45 (in Ukr.)
9. Yakovleva, T. G. (1995). *Bohdan Khmelnytsky and ordinary Cossack State*. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal (The Ukrainian historical journal)*, 4, 56-67 (in Ukr.)
10. Serhiychuk, V. (1996). *The army of Bohdan Khmelnytsky*. Kyiv: Agricultural Science (in Ukr.)
11. Serhiychuk, V. (1995). *The Armed forces of Khmelnytsky Region*. *Kyivska starovyna (Kiev olden time)*, 4, 82-94 (in Ukr.)
12. Miroshnychenko, M. P. (2002). *The Military strategy of Bogdan Khmelnytsky*. *Voyenna istoria (Military history)*, 2, 32-41 (in Ukr.)
13. Grom, V. M., Tsubulskiy, V. I. (1991). *Bohdan Khmelnytsky and the Liberation war of 1648-1654*. in "Essays of the history of Ukraine" D. Doroshenko. *The Ukrainian Cossack State: The origins and historical development*. Kyiv (in Ukr.)
14. Storozhenko, I. S. (1995). *The battle on the Yellow Waters*. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal (The Ukrainian historical journal)*, 4, 129-138 (in Ukr.)
15. Storozhenko, I. S. (1996). *Bohdan Khmelnytsky and the military art in the Liberation war of the Ukrainian people in the middle of the XVII century: The first book: The Warfare 1648-1652*. Dnipropetrovs'k (in Ukr.)
16. Yaroshyn's'kyi, O. B. (2012). *«The battle on the Yellow*

- Waters of 1648, in the light of new research* I. Storozhenko». [email resource] access mode: <http://museum-ukraine.org.ua/?p=1838> (in Ukr.)
17. Subtel'nyi, O. (1994). *Ukraine: history*. Kyiv: Lybid' (in Ukr.)

Y. S. Stepanchuk

BOHDAN KHMELNYTSKY'S MILITARY ART AND THE MILITARY CAMPAIGN OF THE YEAR 1648 IN THE WRITINGS OF MODERN HISTORIANS.

Introduction. The military actions had been lasting for more than two years in the East of Ukraine. Ukrainians fought for their independence with arms in hands in the middle of XVII century. So the art of Cossacks and military talent of B. Khmelnytsky can serve as an example to follow and have practical value for modern military science.

Purpose. Submit a comprehensive analysis of the views on the military campaign to 1648, and form an image of B. Khmelnytsky as a war strategist through the prism of modern historical research.

Results. The victories of the Cossack troops on the Yellow Waters, under Korsun and Pilyavtsy marked the beginning of National liberation struggle of Ukrainians against the Polish-Shlyaheta ascendancy.

Forming the image of B. Khmelnytsky as a military figure, researcher M. Miroshnichenko notices that an important property of the martial art of Hetman in the battle on the Yellow Waters was the application of the advanced detachment, formed from the Tatar Cavalry to stop the enemy and cover the main forces of the Cossack Army. Military talent of B. Khmelnytsky in this battle, according to V. Stepankova, was thanks to the intelligence which was well adjusted by him.

I. Panchenko believes that the personal service of B. Khmelnytsky in the Korsun's battle is that this battle has become a typical infantry battle. V. Smolij and Stepankova impressed by foresight of Hetman to think out plans of operations to the smallest detail. In particular, knowing about the inability of the Polish soldiers to conduct the defensive battles without protection of the camp, B. Khmelnytsky made Crown Hetman move away and strike a decisive blow at the enemy on the March. I. Pecheniuk, estimating the contribution of B. Khmelnytsky in the victories over the Polish Army, states that Hetman got it through a combination of experienced Cossack Infantry and highly qualified Tatar Cavalry. According to historian, Korsun's battle became a classic example of offensive strategy, which B. Khmelnytsky was guided by, was seeking the enemy and hitting where he considered useful for himself, he was the first who had been starting the battle, forcing his will on the enemy, using a reserve for the final defeat of the enemy.

V. Serhiychuk writes that at the battle under Pilyavtsi B. Khmelnytsky with the deceptive retreat forced the enemy to take unprofitable boundary near compressed hills crossing. At the same time the historian V. Stepankov believes that Pilyavtsi battle is an example to prove the ability of commander to bring the enemy to exhaustion and demoralization.

I. Storozhenko illuminates image of B. Khmelnytsky as a military figure. In his writings the central is the question of forming military doctrine of B. Khmelnytsky, armament of the Cossack troops and ways of its armed struggle. Also it is presented the reconstruction of individual military battles, revealed the value of activity of B. Khmelnytsky in the history of the liberation struggle of Ukrainian people in the middle of the XVII century.

Originality. The military image of Bogdan Khmelnytsky in the modern Ukrainian historiography became the subject of a single study for the first time.

Conclusion. Modern Ukrainian historians argue that without the ingenious abilities of B. Khmelnytsky, combined with traditional Cossacks military skill and power of the spirit, it wouldn't be possible to talk today about winning the Yellow Waters, under Korsun and Pilyavtsy. The obtained results can be used in writing the specific problem and general works of the modern Ukrainian historiography.